

Dâru'l-Hadîslerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler

“The Reasons that Prepared
the Establishment of
the Dâr al-Hadîths”

Ekrem YÜCEL, Yard. Doç. Dr.*

Abstract: The structure of the science of the hadîth, its historical improvement and social-politic circumstances had influence on the period of dar al hadîths establishment. During that period of Islamic history hadîth and sunnah had an important role in the struggle against to politic-social events. Along with this development, radical changes have been occurred in system of hadîth transmission in the same period. Taking all of these factors into account, it could be said that so many reasons like social, politic, religious and scientific were effective in the establishment of these special madrasas.

Citation: Ekrem YÜCEL, “Dâru'l-Hadîslerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIII/1, 2015, pp. 95-115.

Key Words: Dar al-Hadith, Hadith, History of Hadith.

I. Giriş

İslâm dininin okuma ve yazmaya dolayısıyla ilme büyük bir ehemmiyet attettiği bilinmektedir. Gerek Kur'an'dan nazil olan ilk ayetin oku¹ olması, gerek kalemin üzerine yemin edilmesi,² gerekse “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu”³ ihtarının varlığı bu durumu ispatlamak için kâfi görülmektedir.” İlme ve ilim ehline karşı gösterilen bu tutum hadîslerde de fazlasıyla vurgulanmaktadır. Hadîs rivayet kitaplarında ana konu olarak yer alan Kitabu'l-İlm bölümlerine bakmak bile bu durumun anlaşılmasına yeterli olacaktır. İlme, ilmin değerine ve âdâbına dair genel olarak yazılmış eserlerin dışında bilhassa hadîs ilmine ve önemine dair telif edilmiş⁴ müstakil eserleri de bu literatüre eklemek mümkündür. İslâm'da ilmin önemine dair fiilî gayretler-

* Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis, ELAZIĞ. ekrem_yucel@hotmail.com

¹ el-Alak/96, 1.

² el-Kalem/68, 1.

³ ez-Zümer/39, 9.

** Bu makale yazarın *Osmanlı Devri Dâru'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi* (Ankara 2012, VIII+316 s.) başlığı ile Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Fatma Çakın'ın danışmanlığında hazırladığı doktora tezine dayanılarak yazılmıştır.

⁴ Bunlar arasında Hatib el-Bağdâdî'nin *Şerefu Ashâbi'l- Hadîs'i* ve İbn Abdilberr'in *Câmi'u Beyâni'l- ilim ve Fazlih* adlı eserleri mutlaka zikredilmesi gerekenlerdendir.

den de söz etmek gerekmektedir. Bunların başında Hz. Peygamberin Bedir esirlerinden okuma yazma bilenleri, on Müslüman çocuğa okuma-yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakması⁵ tarihî bir vakıa olarak zikredilebilir.

Kur'an ve sünnetin okuma ve yazmaya verdiği bu önem, eğitim öğretim faaliyetlerinin erken bir dönemde başlamasını tetiklemiştir. Bundan dolayı daha Mekke döneminde evlerin bu amaçla kullanıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda Dâru'l-Erkam (Erkam'ın Evi) en meşhur olanıdır. Medine döneminde inşa edilen Mecd-i Nebevî ise ilk mescid olmasının yanında bir tedris mekânı olma hüviyeti de kazanmıştır. Sahâbe, Tâbi'ün ve Etbâu't- Tâbi'in zamanında ilim merkezi olarak bilinen şehirlerin hemen hemen hepsinde câmilerin sütun dipleri ulemanın ilim meclislerine şahitlik yapmıştır. Zamanla küttâb denilen okuma yazma öğreten mektepler, Kur'an ve İslâm dininin esaslarının öğretildiği mektepler, saraylar, kitapçı dükkânları, ulema evleri ve edebiyat salonları⁶ medreseler kurulmadan önceki eğitim-öğretim mekânları olarak kullanılmıştır.

Bununla beraber, medrese olarak bilinen teşkilatlanmaların ilk olarak Belh ve Buhara'daki Budist Viharalarını taklitte başladığı sanılmaktadır. İlk Selçuklu medresesi ise Tuğrul Bey zamanında Nişabur'da inşa edilmiştir.⁷ Ancak Nizamiye medreselerine kadar faaliyet gösteren bu kurumlar, kuruluş sebebi, amacı ve icra ettiği hizmetler bakımından daha sonraki mütekâmil örneklerine nispetle işlevsel ve fonksiyonel anlamdaki okullaşma sürecinden uzak olmaları, devamlılık gösterememeleri ve sathi kalmaları gibi sebeplerden olsa gerek inşa edilen ilk medrese olarak kabul görmemişlerdir. Bu özellikleri bünyesinde barındıran ve ilk sistemli medrese olarak kabul edilen Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün 459/1067 yılında Bağdat'ta inşa ettirdiği Nizamiye medresesidir.⁸ Bu medreseler bütün İslâm dünyasında meşhur olmuş ve bulunmadığı hiçbir belde kalmamıştı.⁹ Binaenaleyh medreselerin devlet eli ile teşkilatlanması, eğitimin parasız olması ve İslâm dünyasına yayılması Selçukluların eseri olmuştur.¹⁰

Genel eğitim ve öğretimle birlikte, hadîs eğitim ve öğretimi için de bazı mekânlara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu mekânlar zamanın şartlarına göre ev, mescit ve medrese olmuştur. İleride zikredilecek sebeplerden dolayı,

⁵ İbn Sa'd (v. 230), Muhammed İbn Menî' ez-Zühri, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001, II, s. 20.

⁶ Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yayınları, İstanbul 1983, s. 33-89.

⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat ve Matbaacılık, İstanbul 1969, s. 257.

⁸ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 8.

⁹ Ebu Şâme (v. 665), Şihâbuddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Osmân el-Makdisî ed-Dimeşki eş-Şâfi'i, *Kitâbu'r-Ravdateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, Tahkik, İbrâhîm Şemseddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, I, s. 141-142.

¹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 256-257.

kurulan ilk sistemli medreseden (Nizamiye) yaklaşık bir asır sonra hadis tedrisi için yeni bir müessesenin inşa edildiğine şahit olmaktayız.¹¹ Bu ise genel medreselerden farklı olarak, yeni bir isimle ve ihtisas amaçlı kurulan dâru'l-hadis medresesidir. Genel medreselerde olduğu gibi ilklığı konusunda istisna sayılabilecek birkaç örnek olmakla birlikte resmî, fonksiyonel ve kurumsal olarak tesis edilen ilk dâru'l-hadis, Selçuklu Atabeylerinden Sultan Nureddin Mahmûd Zengî'nin 563/1168 yılında Şam'da inşa ettirdiği Nûriyye Dâru'l-Hadisî'dir.¹² Bundan kısa bir müddet sonra yeni tesis edilen bu ihtisas medreseleri de İslâm dünyasının hemen her bölge ve şehrine yayılmıştır. Görüldüğü gibi genel medreselerden sonra dâru'l-hadisler de İslâm dünyasına Selçukluların armağanı olmuştur.¹³

¹¹ Bununla birlikte, dâru'l-hadislerin hem Nizamiye medresesinden önce kurulduğu hem de tek taraflı ve mezhebe dayalı eğitim veren bir kurum olduğu izlenimini verecek bir takım yanlış mülahazalara da tesadüf etmekteyiz. Meselâ, Nizamiye medresesinden bahsedilirken "... Devlet okulu anlamında bir medrese yaptırır. Böylece daha önce mezhebe dayalı öğretim amacıyla açılmış bulunan dâru'l-hadis ve dâru'l-hikme medreselerinin tek yanlı eğitiminden farklı olarak temel dini doğruların özgür bilimsel ortamda tartışılıp öğretilmesinin ve halka gerçek dini aktarmanın yolu açılmış oldu. Kurucusu olan vezir Nizamülmülk'ten adını alarak Nizamiye medreseleri diye anılan bu tür medreseler kısa sürede ülkenin hemen her tarafına yayılmıştır", denilmektedir. Bkz. Suat Cebeci, "Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektepten Nereye" (197-201), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2004, s. 10, s. 197. Bize göre burada aydınlatılmaya muhtaç bir takım noktalar mevcuttur. Cebeci'nin bu açıklamasında ilk olarak tarihi bir bilgi hatası söz konusudur. Zira dâru'l-hadisler Nizamiye medresesinden önce değil yaklaşık olarak bir asır sonra tesis edilmeye başlanmıştır. Çünkü Nizamiye medresesi hicri 459 yılında tesis edilirken, türünün ilk örneği addedilen Nûriyye Dâru'l-Hadis'i hicri 563 yılında Şam'da açılmıştır. İkinci olarak ise dâru'l-hadislerden tek yanlı ve mezhebe dayalı bir eğitim öğretim kurumu olarak bahsetmek, her şeyden evvel sosyal olayların tek bir sebebe irca edilmesindeki yanlışlıktan kaynaklanmaktadır. Dâru'l-hadislerin tarih sahnesine çıkmalarını izah ederken belirteceğimiz gibi Bâtınî yorumlara karşı Sünnî akideyi muhafaza etme gayreti bu sebeplerden sadece birini teşkil etmektedir. Eğer gayenin sadece bu olduğu düşünülürse, bu tehlikenin kalmadığı Osmanlı devrinde, tesis edilen çok sayıdaki ihtisas medresesinin niçin tesis edildiğini izah etmek imkânsız hale gelecektir.

¹² Nu'aymî (v. 978), Abdulkâdir b. Muhammed ed-Dımeşkî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, Fihristleri Hazırlayan, İbrâhîm Şemseddin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, s. 74; Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 121; Muhammed Mutî' el-Hâfız, *el-Mehâsinu's-Sultâniyye fi Dâri'l-Hadisî'n-Nûriyye*, Dâru'l-Beyrutî, Dımeşk 2006, s. 13. Birkaç istisna dışında konuyla alakalı bilgi veren kaynakların tamamı, bu ihtisas medresesinin tarihte kurulan ilk dâru'l-hadis olduğunda ittifak halindedirler.

¹³ Burada özellikle bazı kaynakların Selçuklu Atabeyi olan Zengî'yi ve yönetimi altında olan yerleri Selçuklulardan bağımsız olarak algılamaları ve Zengî Devleti demeleri dikkat çekmektedir. İbnü'l-Esir'in, *et-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye* isimli eserinin bizatihi adı bu anlayışı göstermektedir. Ayrıca kitaplarından, Zengî hakkında çalıştığı anlaşılan es-Sallâbî de eserlerinde aynı temayül içerisinde. Kanaatimizce bu durum ilk olarak Selçuklu Devleti'nin ihdas ettiği Atabeylik kurumunun iyi kavranamamasından kaynaklanmaktadır. Atabeylik kurumu için Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 239 vd.

1. Dâru'l-Hadîslerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler

Dâru'l-Hadîs: Arapça olan “dâr” kelimesi sözlükte yer, mekân ve ev gibi anlamlara gelmektedir. Hadîs ise, Hz. Peygambere isnad edilen söz, fiil ve takrirlerin tamamına denmektedir. Bu iki kelimedenden oluşan dâru'l-hadîs ise hadîs okutulan yer demektir.¹⁴ Özellikle de hadîs okutulan medreselere bu ad verilmiştir.¹⁵

Hiçbir sosyal hâdisenin tek bir sebebe irca edilemeyeceği gibi, bu müesseselerin ortaya çıkmasında da sadece tek bir âmilden söz edilemez. Bundan dolayı dâru'l-hadîslerin doğuşunda birçok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Zira sosyal, siyasî, dînî ve ilmî pek çok sebep mezkûr kurumların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu ihtisas medreselerinin kurulmasını gerekli kılan âmillerin bir kısmı dönemin sosyal ve siyasî şartlarıyla ilgili iken diğer bir kısmı da hadîs ilminin yapısı ve tarihî gelişimi ile bağlantılıdır. Bundan dolayı biz, dâru'l-hadîslerin doğuşunu hazırlayan sebepleri “sosyal ve siyasî sebepler” ve “hadîs ilminin tarihî gelişimi ve yapısı ile ilgili sebepler” şeklinde iki ana grupta tasnif edeceğiz. Bunları da kendi içlerinde muhtelif alt başlıklarla detaylandıracağız.

A. Sosyal ve Siyasî Sebepler

Tesis edilen ilk dâru'l-hadîs dönemi siyasî olaylarını ve kurulduğu tarihi dikkate almak suretiyle sosyal ve siyasî şartlara bağlı sebepleri;

1. Fâtımî/Bâtınî hareketlere karşı Sünnî düşüncüyü korumak
2. Sünniliği koruma yöntemi olarak hadîs/sünnetin görülmesi
3. Devlet kademelerine kalifiye eleman yetiştirmek
4. İhtisaslaşma düşüncesi olmak üzere dört madde halinde değerlendireceğiz.

1. Fâtımî/Bâtınî Hareketlere Karşı Sünnî Düşüncüyü Korumak

Sistemli ve fonksiyonel olarak ilk medreselerin ve dâru'l-hadîslerin kurulduğu Selçuklu devleti zamanındaki siyasî ve sosyal olaylara kısaca değinmek, bu maddenin izahını kolaylaştıracaktır. İlk dâru'l-hadîsin bir Selçuklu atabeyi olan Nureddin Mahmûd Zengî tarafından inşa ettirildiğini daha önce zikretmiştik. Bu dönemi etkileyen siyasî ve ictimâî olaylar ile Selçuklu devletinin temellerinin atıldığı dönemdeki gelişmeler birbirinin devamı niteliğindedir.

Mahmûd Zengî dönemi öncesi Selçuklu siyasî tarihine bakınca, Selçuklu-Abbâsî ilişkileri (Bu dönemde hilâfet Abbâsîlerin elindedir), dış tehdit olarak

¹⁴ Nebi Bozkurt, “Dâru'l-Hadîs”, 527-529, DİA, VIII, s. 527.

¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, I, s. 398.

haçlı seferleri ve İslâm dünyasındaki Sünnî-Fâtımî çekişmesi¹⁶ dikkat çeken konu başlıklarıdır. Bunlar içerisinde ise Sünnî/Fâtımî çekişmesi konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı diğer iki konu müstakil olarak ele alınmayıp, sadece konu bütünlüğü gerektiren yerlerde atıflar yapılacaktır.

Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki ilişki, Tuğrul Bey'in 429/1037 yılında Horasan'da devletinin bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamıştır.¹⁷ Bundan kısa bir müddet sonra ise Şî'i Büveyhîlerin baskısından kurtulmak için Abbâsî halifesi Kâim bi-Emrillâh'ın (Ebû Ca'fer Abdullâh), Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmesi üzerine o, 447/1055 yılında Bağdat'a girmiştir.¹⁸ Tuğrul Bey'in Bağdat'a hâkim olmasından sonra Abbâsî halifesi, onun egemenliği altındaki tüm yerlerde sultan olarak tanıyıp, hutbelerde Tuğrul Bey'in adının zikredilmesini emretmiştir.¹⁹ Selçukluların Bağdat'a girmesi Ehl-i Sünnet'in Şî'ilere karşı aldığı galibiyetin başlangıcı olarak kabul edilir. Çünkü bu olayla beraber Şî'i propagandası yapan ve bunu yayan Büveyhîlerin bu imkânı ortadan kalkmıştır.²⁰

Fâtımîler ise özel olarak Bağdat'ta, genel anlamda ise tüm İslâm dünyasında Sünnîler üzerinde iktidar sahibi olmak istiyorlardı. Bunun için de önce Mısır'ı ele geçirdiler. Bundan sonra ise Bilâdu's-Şâm'ı almak Fâtımîlerin ana hedefi oldu. Bu gayelerinde başarılı olup 430-450/1038-1058 yılları arasında siyasî nüfuzlarını Bilâdu's-Şâm'ın değişik bölgelerinde tesis ettiler. Böylece Mısır, Bilâdu's-Şâm'ın bir kısmı ve Dımeşk, Fâtımîlerin egemenliğine girdi. Bununla birlikte Fâtımîler, İslâm âlemindeki iktidarlarını güçlendirdiler.²¹

Bunun üzerine İslâm âlemi iki asır 358-567/969-1171 yılları arasında muhtelif iki mezhebe bölünmüş olarak kaldı. Bu durum ise Müslümanların gücünü olumsuz etkiledi. Bu bölünmüşlüğün acı sonuçları haçlı seferleri esnasında kendini iyice gösterdi.²²

Özellikle de hicri V/miladi XI. asır Sünnî mezhebinin savunucusu olan Selçuklularla, Şî'i/İsmâilî mezhebinin savunucusu olan Fâtımîler arasındaki mücadeleye sahne oldu.²³ Bu mücadelede Selçuklular, ilmî müesseseler inşa etmek suretiyle Bâtınlığın yıkıcı zararlarından korunmak istediler. Bundan

¹⁶ Muhammed Süheyl Takkûş, *Târihu'z-Zengîyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi's-Şâm*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1999, s. 17-39; Ayrıca Sallâbî'nin *Devletü'l-Selâcika* isimli eserine bir bütün olarak bakınca da bu konu başlıklarının öne çıktığı görülmektedir. Bkz. Ali Muhammed es-Sallâbî, *Devletü'l-Selâcika*, Müessesetü İkra, Kahire 2006.

¹⁷ Takkûş, *Târihu'z-Zengîyyîn*, s. 18.

¹⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 91-92.

¹⁹ Takkûş, *Târihu'z-Zengîyyîn*, s. 19.

²⁰ Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 111.

²¹ Takkûş, *Târihu'z-Zengîyyîn*, s. 28.

²² Takkûş, *Târihu'z-Zengîyyîn*, s. 28.

²³ Takkûş, *Târihu'z-Zengîyyîn*, s. 28.

dolayı Fâtımî/Bâtınî telakkilere ve Sünnî aleyhtarî propagandalara karşı Sünniliği müdafaa düşüncesi, Nizamiye medreselerinin kuruluş sebepleri arasında zikredilmektedir.²⁴ Bu maksatla medrese kurma faaliyeti daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Ancak bunlardan hiçbirinin Nureddîn Mahmûd Zengî'ye ulaşması mümkün değildir.²⁵

Selçukluların, kuruluşundan itibaren karşı karşıya oldukları iç ve dış tehditler, ilk dâru'l-hadisîn bânisi Nureddîn Zengî döneminde de varlığını devam ettirmektedir. Zengî'nin hâkimiyet alanı olan Haleb ve Şam bölgesi bu mücadelenin merkez noktalarından biri konumundaydı. Zira haçlılar, Bilâdu's-Şâm diye maruf bölgenin bir kısmını özellikle de Kudüs'ü²⁶ ele geçirmişti. Fâtımîler ise Dımeşk dâhil olmak üzere bu bölgenin bir kısmını 430-450/1038-1058 yılları arasında kendilerine bağlamışlardı.²⁷ Mısır'da ise iktidarın sahibi hâlâ Fâtımîlerdi.²⁸ Bu şartlar altında Zengî de bu mücadeleye ortak oldu. Özellikle Fâtımîlere karşı Sünniliği koruma gayreti ve bu uğurda yaptığı faaliyetler konunun vuzuha kavuşturulması için önemlidir.

Bu bağlamda, Nureddîn Mahmûd Zengî'nin en büyük gayesi saf birliğini ve hedef birliğini sağlamaktı. Saf birliği; Bilâdu's-Şâm ile Mısır'ın tek bir siyasi otorite tarafından yönetilmesi, hedef birliği ise tüm Müslümanların Ehl-i Sünnet çatısı altında toplanması idi.²⁹ Çünkü O, Fâtımîlerin inançlarını bid'at olarak algılıyor ve topluma zarar verdiğini düşündüğü için de onlarla mücadele ediyordu. Bundan dolayı da Zengî, ele geçirdiği tüm beldelede Fâtımîlere/Bâtınîlere ait olguların tamamını yasaklamıştır.³⁰ Bu alandaki faaliyetleri o kadar çok meşhur olmuştur ki onun hakkında; “Nureddîn, memleketinde sünneti izhar etti, bid'atı öldürdü”³¹ denmektedir.

²⁴ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 8; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1993'e*, Türk Koleji Yayınları, İstanbul 1993, s. 40; Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 5; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayhan Yayınevi, İstanbul 1999, s. 341; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 258; Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 111-112; Selahattin Yıldırım, *Osmanlı İlim Gelenğinde Edirne Dâru'l-Hadis'i ve Müderrisleri*, Dâru'l-Hadis Yayınları, İstanbul 2001, s. 25.

²⁵ Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 112.

²⁶ Özellikle bu bölgedeki haçlı seferleri ve sonuçları için Bkz. Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu's-Selâcika fî Bilâdi's-Şâm*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2009, s. 235 v.d; Takkûş, *Târîhu'z-Zengîyyin*, s. 29-39.

²⁷ Takkûş, *Târîhu'z-Zengîyyin*, s. 28.

²⁸ Nureddîn Zengî'nin Mısır'ı ele geçirmek için yaptığı askeri seferler için Bkz. Ali Muhammed es-Sallâbî, *ed-Devletü'z-Zengîyye*, Dâru'l-Marîfe, Beyrut 2007, s. 555 vd.

²⁹ Takkûş, *Târîhu'z-Zengîyyin*, s. 252.

³⁰ Ali Muhammed es-Sallâbî, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye*, Müessesetü İkra, Kâhire 2006, s. 134; Ali Muhammed es-Sallâbî, *es-Sirâu Beyne Ehlî's-Sünne ve'r-Râfida*, Mektebetü's-Sahâbe, el-İmârât 2007, s. 128.

³¹ İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımeşkî (v. 774), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tahkik, Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, yy. 1998, XVI, s. 481;

Nureddîn Mahmûd'un, Fâtımî/Bâtınîlerle en etkili mücadele yöntemi, tesis ettiği eğitim-öğretim kurumları olmuştur. Bu meyanda O, talim politikasını şu şekilde açıklamıştır. “*Medreseleri/Okulları tesis ederken sadece ilmin yayılmasını, bu beldede bid'atı geçersiz kılmayı ve dinin izharını istedik*”.³²

Zengî'nin siyaseten benimsediği ilkelerden biri de, dinî ve kültürel hayatı, Bâtınîlik gibi munharif dinî akımlardan ve Yunan felsefesinin izlerinden temizlemektir. Bu gaye için medrese, dâru'l-Kur'an ve dâru'l-hadislerin tesisini devlet üstlenmiştir. Böylece halkın, toplumsal ve siyâsî konularında, adetlerinde ve akidelerinde derin izler bırakan felsefe ve İsmâîlî mezhebinin öğretilerini zayıflatmak ve yok etmek hedeflenmiştir.³³ Bu gaye doğrultusunda Ehl-i Sünnet âlimleri de muhlis birer asker gibi devletle beraber çalışmıştır. Bu eğitim hareketleri özel olarak Bâtınîliğe/İsmâîlîliğe genel olarak ise tüm Ehl-i Teşyi'e karşı yönelmiştir.³⁴ Bütün bunlar da gösteriyor ki, Sünnî ilim kurumlarındaki öğretim metotlarına dönemin şartları yansımıştır.³⁵

Zengî, Bâtınîlikle/Fâtımîlerle mücadelede bir taraftan medrese, dâru'l-Kur'an ve dâru'l-hadisler tesis ederken diğer taraftan da Abdulkâdir Ceylânî'nin (Geylânî) önderliğindeki Kâdiriyye gibi mu'tedil sûfî hareketlerden istifade etmiştir. Bunun için sûfilere ribatlar ve zaviyeler yaptırmıştır.³⁶

Yapılan izahatlar, Zengî'den yaklaşık bir asır öncesinde kurulan genel medreselerin tesis edilme sebepleri arasında zikrettiğimiz Fâtımî/Bâtınî hareketlere karşı Sünnîliği müdafaa etme düşüncesinin, dâru'l-hadisler için de geçerli bir sebep olduğunu göstermektedir. Nitekim Zengî, Ehl-i Sünneti müdafaa etmede daha istekli görülmekte ve yöntem olarak ise eğitim-öğretim kurumlarını görmektedir. Bundan dolayı, inşa ettirdiği dâru'l-hadis kuruluş amaçlarından birinin de Fâtımî/Bâtınî hareketlere karşı Sünnî düşüncüyü korumak olduğu söylenebilir.

2. Sünnîliği Koruma Yöntemi Olarak Hadis/Sünnetin Seçilmesi

Hem Nizamiye medreselerinin hem de ilk dâru'l-hadis kurulduğu dönemde Sünnî olan Selçuklularla, Bâtınî/İsmâîlî olan Fâtımîler arasında bir mücadelenin varlığı tarihî bir vakıadır. Bu tarihî olay, aynı zamanda okullaşma sürecinin sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Munharif ve bid'at olarak addedilen Bâtınî düşüncelerin izlerini silmek ve Sünnî akideyi ikame etmek için öncelikle mücadele yönteminin belirlenmesi gerekmektedir. Belir-

Ali Muhammed es-Sallâbî, *el-Kâid el-Mücâhid Nüreddîn Mahmûd Zengî Şahsiyyetuhu ve Asruhu*, Müessesetu İkra, Kahire 2007, s. 63.

³² Sallâbî, *ed-Devletu'l-Fâtımiyye*, s. 134; Sallâbî, *es-Sırâu Beyne Ehli's-Sünne ve'r-Râfida*, s. 128.

³³ Sallâbî, *ed-Devletu'l-Fâtımiyye*, s. 133; Sallâbî, *es-Sırâu Beyne Ehli's-Sünne ve'r-Râfida*, s. 127.

³⁴ Sallâbî, *ed-Devletu'l-Fâtımiyye*, s. 134; Sallâbî, *es-Sırâu Beyne Ehli's-Sünne ve'r-Râfida*, s. 128.

³⁵ Sallâbî, *Nüreddîn Mahmûd Zengî*, s. 67-68.

³⁶ Sallâbî, *ed-Devletu'l-Fâtımiyye*, s. 134; Sallâbî, *es-Sırâu Beyne Ehli's-Sünne ve'r-Râfida*, s. 28.

lenen bu yöntem ise, ilmî faaliyetlerin kurumsallaşması ile halka doğru bilginin aktarılması şeklinde tezahür etmiştir.³⁷

Bu yöntemin uygulanmasına Bağdat'ta kurulan Nizamiye medreseleri ile başlanmış, akabinde ise İslâm coğrafyasına yayılmıştır. İlk dâru'l-hadîs bânisi olan Nureddîn Zengî de medrese, mescid ve bir dâru'l-hadîs inşa ettirmiştir. Böylece genel medreselerden farklı olarak bir ihtisas medresesi eğitim-öğretim halkasına dâhil olmuştur. İslâm dünyasında, hadîs ihtisas medresesi olarak tesis edilen bu kurumlardan başka bir de dâru'l-kurrâların varlığı bilinmektedir.³⁸ Dinî ilimler sahasında, bu iki tür ihtisas medresesinden başka aynı amaçla kurulan medreselere tesadüf edilmemektedir.³⁹

Bu durum, ilimlerin doğal yapıları ile izah edilebileceği gibi, sosyal ve siyasî olaylarla mücadele yöntemi olarak da açıklanabilir. Bu ihtimal dikkate alındığında, Bâtunî yorumlar ve bunun zararlı etkileriyle mücadelede, hadîs/sünnetin yöntem olarak kabul edildiği söylenebilir. Nitekim bu müessesenin ilk bânisi olan Nureddîn Mahmûd Zengî hadîs eğitimine büyük bir önem vermiştir. O'nun, Sünnî hareketi ihya ve Şî'î fikirlere mukavemet gösterme projesinde hadîs eğitimi önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁰ Bundan dolayı da dâru'l-hadîs inşa ettirdiği gibi Haleb camiinde hadîs eğitimi için bir zaviye vakfetmiştir. Bu faaliyetler, Zengî'nin Sünnîliği desteklemek için yaptığı en belirgin gayretidir.⁴¹

Nureddîn Mahmûd Zengî'nin Bâtunî/Fâtunî fikirlere karşı, Sünnîliği koruma yöntemi olarak hadîs eğitim faaliyetlerini öne çıkardığı görülmektedir. O'nun aynı yöntemi sadece Fâtunî/Bâtunî yorumlara karşı değil, bir dış tehdit olan haçlılara karşı da benimsediği söylenmektedir. Kudüs ve Bilâdu's-Şâm'ın büyük bir kısmını ele geçiren haçlılara karşı, özellikle de Allah yolunda cihat etmek babındaki hadîslerin okunması suretiyle, insanları cihada hazırladığı, kaynaklarda zikredilmektedir.⁴²

Zengî'nin, özellikle Bâtunîlikle olan mücadelesinde, kendisine yöntem olarak hadîs/sünneti seçtiği ve hadîs tedris faaliyetlerine büyük bir önem atfettiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle Zengî, Sünnîliği koruma yöntemi olarak dâru'l-hadîsleri ve hadîs eğitimini görmüştür.

³⁷ Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 111-112.

³⁸ Bkz. Nuaymî (v. 978), *ed-Dâris*, I, s. 7 vd.

³⁹ Burada dinî ilimler sahasında ibaresinin altını iyice çizmek gerekmektedir. Zira İslâm dünyasında kurulan ihtisas medreselerinin sadece dâru'l-hadîs ve dâru'l-kurrâlardan ibaret olmadığı dâru's-şifâlar gibi tıp ihtisas medreselerinin de kurulduğu bilinmektedir. Ancak tefsir, fıkıh, kelam v.b. ilim dallarına has ihtisas medresesinin kurulmadığı görülmektedir.

⁴⁰ Sallâbî, *Nüreddîn Mahmûd Zengî*, s. 67.

⁴¹ Sallâbî, *Nüreddîn Mahmûd Zengî*, s. 68.

⁴² Sallâbî, *Nüreddîn Mahmûd Zengî*, s. 67-68.

3. Devlet Kademelerine Kalifiye Eleman Yetiştirme Düşüncesi

İlk resmî ve fonksiyonel medreselerin kurulduğu dönem olarak kabul edilen Selçuklu Devleti döneminde tesis edilen Nizamiye medresesinin kuruluş nedeni olarak birçok sebepten bahsedilebilir. Bunlardan bir tanesi de devlet kademelerine liyakatli yönetici ve eleman yetiştirme düşüncesidir.⁴³ Medreselerin kuruluş sebepleri arasında zikredilen bu gerekçenin eğitim-öğretim kurumu olarak varlık gösteren bütün müesseseler için geçerli bir sebep olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla dâru'l-hadislerin tarih sahnesindeki yerini almalarında da böyle bir sebepten bahsedilebilir. Çünkü bu kurumlarda yetişen ilim erbabının farklı devlet kademelerinde görev almaları gayet muhtemel bir sonuçtur. Özellikle de ilk dâru'l-hadis tesis edildiği bölgedeki sosyal ve siyasi şartlar dikkate alınınca, sünneti/hadisî bilen ve kendini bu alanda yetiştirmiş personele daha çok ihtiyaç duyulacağı ortadadır.

Yukarıda paylaştığımız sebebin daha iyi anlaşılması bakımından şunu söylemeden geçemeyeceğiz. Eğitim yolu ile liyakatli devlet adamı yetiştirme ihtiyacının bir sebebi de, bazı aşırı akımların devlet düzenini bozmaları, halkın inancını sarsacak fikirleri ortaya atmaları olmuştur:

Sünnî Abbâsî iktidarı döneminde Büveyhiler, Bağdat'ta zulmünü iyice artırmış ve vezir İbnü'l-Müslime'ye kötülük ederek adamlarını öldürmüştür.⁴⁴ Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle birlikte bu baskı sona ermiştir. Ancak Selçuklular döneminde de Hasan Sabbâh tarafından kurulan Bâtîni/İsmâîlî hareketi etkili olmuş, özellikle Melikşah'ın vefatından sonra yaşanan siyasi kargaşa ve haclı seferlerinin başlaması ile birlikte güçlenmiştir. Bu esnada fedaileri aracılığı ile devlet ricaline, âlimlere ve komutanlara karşı suikastlar düzenlemişlerdir. Bunun yanında devlet kademelerine, saraylara ve evlere kadar sızarak her tarafa şüphe ve korku salmışlardır.⁴⁵ Bazı tarihçilere göre Nizâmülmülk de bir Bâtîni fedai tarafından öldürülmüştür.⁴⁶ Yaşanan bu veya buna benzer acı olaylardan ibret aldığımız Selçuklu idarecileri, devlet kademelerinde Ehl-i Sünnet üzere tahsil gördüğünden emin oldukları kişilere ihtiyaç duymuş olmalıdır. Buna bağlı olarak ikinci sebep, Bid'at fırkalarına karşı mücadelenin en sağlam ve etkili yolunun, fırkaların yol ayrımı olan sahâbe, sünnet ve hadis anlayışı olduğu göz önüne alınırsa,⁴⁷ hadis ve sünnet tahsilinin Ehl-i Sünnet üzere yapılmasının önemi kendiliğinden

⁴³ Ali Yardım, *Hadîs I-II*, Damla Yayınevi, İstanbul 1997, I, s. 186; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 40; Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 179.

⁴⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 91-92

⁴⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 244-246.

⁴⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 171-172.

⁴⁷ Mezheplerin Sahâbe, Hadîs ve Sünnet üzerindeki farklı görüşleri için Bkz. Kamil Çakın, *Hadîs İnkârcıları*, Seba Yayınları, Ankara 1998, s. 94 vd.

den ortaya çıkmaktadır. İşte bu gaye ile genel medreseler yanında dâru'l-hadislerin lüzûmu belirlemektedir.

Dâru'l-hadislerin devlet kademelerine personel yetiştirmesinin örneklerini Osmanlı Devleti'nde daha farklı bir şekilde görmekteyiz. Özellikle Süleymaniye Dâru'l-Hadis'i kurulduktan sonra medrese sisteminin en üst basamağında yerini almış ve buranın müderrisi istediği takdirde mahreç mevleviyetleri denilen illerden birine kadı olarak tayin edilmiştir.⁴⁸ Bu meyanda İzmir kazasının hicri 1166 senesinde Süleymaniye Dâru'l-Hadis müderrisi Akkirmânî Mehmed Efendi'ye,⁴⁹ Yenişehir Fenar kazasının hicri 1207 yılında yine Süleymaniye Dâru'l-Hadis müderrisi olan Ağa İmamzâde Ahmed Ârif Efendi'ye⁵⁰ tevdi edildiği görülmektedir. Kaldı ki bu tür atamalar sadece verilen örneklerle de sınırlı değildir. Yapılan bu izahlardan sonra, dâru'l-hadislerin ortaya çıkış serüveninde devlet kademelerine liyakatli ve kalifiye eleman yetiştirme düşüncesinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür.

4. İhtisaslaşma Düşüncesi

Herhangi bir bilim dalında ihtisaslaşmanın olması yüksek medeniyetin göstergesi olarak kabul edilebilir. Bunun için de ihtisaslaşmanın üzerine bina edileceği, ilmî birikim ve altyapının olması gerekmektedir. Kurulan ilk hadis ihtisas medresesinin genel medreselerden (Nizamiye) takriben bir asır sonra hayata geçirilmesi de bunu desteklemektedir. Zira yaklaşık bir asır öncesinde başlayan okullaşma süreci, Şam'daki Nûriyye Dâru'l-Hadisî'nin tesis edilmesi için gerekli olan alt yapıyı sağlamıştır. Kaldı ki, Nureddin Mahmûd'un bizzat kendisi, çok sayıda mescid, medrese, dâru's-şifâ ve dâru'l-hadis inşa ettirerek bu birikime katkı sağlamıştır. Kendi dönemindeki bu birikim, Atabeyliğini tüm âlimler ve şeyhler için bir cazibe merkezi yapmış ve İslâm âleminin her tarafından buraya gelenler olmuştur.⁵¹

Durum Osmanlı Devleti'nde de buna benzer bir tablo arz etmektedir. İlk medrese devletin hemen kuruluş aşamasında Orhan gazi tarafından İznik'te inşa ettirilmiştir.⁵² Bu dönemde tesis edilen ilk dâru'l-hadisî ise, Çandarlı Halil Hayrettin Paşa, I. Murat zamanında yine İznik'te yaptırmıştır.⁵³ Ancak hakkında birkaç cümleden başka malumat yoktur. Kaynaklar tarandığı za-

⁴⁸ Mahreç mevleviyeti denilen yerler Kudüs, Halep, Eyüp, Selanik, Tırhala Yenişehri, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon ve Girid gibi şehirlerdir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 37-38.

⁴⁹ BOA., C.ADL., Gömlek No: 5271.

⁵⁰ BOA., C.ADL., Gömlek No: 245.

⁵¹ Sallâbî, *ed-Devletu'l-Fâtîmiyye*, s. 135; Sallâbî, *es-Sırâu Beyne Ehli's-Sünne ve'r-Râfida*, s. 129.

⁵² Mehmed Mecdî Efendi, *Hadâiku's-Şakâik (Tercüme-i Şakâik)*, Dâru't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul 1269, s. 27.

⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s.23.

man Osmanlı Devleti'nde ün yapmış ilk dâru'l-hadîsin, II. Murad'ın Edirne'de yaptırdığı ihtisas medresesi olduğu görülecektir. Kanuni döneminde, Süleymaniye medreselerinin inşası ile iyice şekillenen Osmanlı eğitim sisteminde dâru'l-hadîs, medrese sisteminin en üst seviyesinde yer almıştır.⁵⁴ Süleymaniye külliyesinin içerisinde dâru'l-hadîs medresesinin kurulmasıyla birlikte bu dönemde ihtisas alanları iyice birbirinden ayrılmıştır.⁵⁵ Ayrıca Islâh-ı medâris nizamnâmesinin esbâb-ı mûcibe lâyihasının merkez kısmında, “dâru'l-hadîs ve dâru'l-kurrâ gibi ünvanlar, eslâf-ı izâmın kıymet-i ihtisası, bihakkın takdir eylediklerinin burhân-ı belîğü'l-beyân olup”⁵⁶ ifadesi yer almaktadır. Osman Ergin de dâru'l-hadîsleri, meslek ve ihtisas medreseleri bölümü içerisinde tetkik ederek, “dâru'l-hadîsler, medreselerden yüksek bir ihtisas müessesesi idi”⁵⁷ demektedir.

Zikredilen bu hususlar dâru'l-hadîslerin bir ihtisas medresesi olduğunu ve ilmi bir birikime ihtiyaç duyduğunu ispatlar mahiyettedir. Bununla beraber, bu medreselere verilen ismin bizatihi kendisi, bu kurumların ihtisas amaçlı açılan medreseler olduğunu teyit etmektedir. İhtisaslaşma düşüncesi olmadan, ihtisas medreselerinin inşa edilmesi ise pek mümkün değildir.

B. Hadîs İlminin Tarihi Gelişimi ve Yapısı ile İlgili Sebepler

Dâru'l-hadîslerin tesis edilmesi sürecinde, sosyal ve siyasi sebeplerle birlikte hadîs ilminin yapısı ve tarihi gelişimi de etkili olmuştur. Bu faktörleri ise;

1. Hadîs yolculuklarının son bulması
2. İmlâ meclislerine katılanların sayısının artması
3. Hadîste tedvîn ve tasnif döneminin sona erdiği fikri
4. Hadîs ilminin yapısı

5. Müslümanların hadîs ve sünnete verdikleri önem şeklinde birkaç başlık içerisinde değerlendirileceğiz.

1. Hadîs Yolculuklarının Son Bulması

er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs, muhaddislerin hadîsleri elde edebilmek için gerçekleştirdikleri ilim yolculuklarına verilen isimdir. Bu seyahatler, hadîs tarihinde çok meşhur olmuştur. Hadîs öğrencisi, öncelikle kendi yöresindeki hocalardan hadîs almaya başlar, daha sonra, sahip olmadığı sened ve metin-

⁵⁴ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 37.

⁵⁵ Orijinal ifadesi ile “mütehasşısın büsbütün tefrik edilmiştir” Bkz. Emin Bey, “*Tarihçe-i Tarik-i Tedsîs*”, 642-651, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matba-i Âmire, İstanbul 1334, s. 647.

⁵⁶ Yani dâru'l-hadîs ve dâru'l-kurrâ gibi isimler geçmiş ulemanın (büyüklerin) ihtisasın kıymetini, hakıyla takdir ettiklerinin delilidir. Bkz. *İlmiye Sâlnâmesi*, s. 653-654.

⁵⁷ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbası, İstanbul 1977, II, s. 140.

leri almak için yolculuklar yapardı. Bu yolculuklar esnasında öğrenci, şeyhlerini çoğaltmaya değil sema'ını artırmaya gayret ederdi.⁵⁸

İslâm âlimleri, hadîslerin metin ve senedini araştırmak veya bunları elde edebilmek için büyük gayretler göstermiştir. Bu uğurda, bir hadîs için dahi, yakın-uzak demeden birçok bölgeye yolculuk etmişler ve bütün güçlükleri katlanmışlardır.⁵⁹ Bu meyanda Câbir b. Abdullâh, Abdullâh b. Uneys'ten tek bir hadîs almak için bir aylık yol gitmiştir.⁶⁰ Ebû Kılâbe de bütün ihtiyaçlarını gördüğü halde, bir hadîs için Medine'de üç gün fazladan kalmış yine de o hadîsi almıştır.⁶¹ Câbir'den gelen bir rivayette, Büsr b. Ubeydullâh, tek bir hadîs iştebilmek için bir başka bölgeye seyahat etmiştir.⁶²

Bu yolculuklar, tek bir hadîs elde etmek için yapıldığı gibi, sahâbenin Hz. Peygamberden birlikte dinledikleri bir rivayet hakkında şüpheye düştiklerinde de vaki olmuştur. Meselâ Ashabtan biri, Hz. Peygamberden birlikte duydukları hadîsi Fudâle b. İyâd'a sormak için Mısır'a kadar gitmiştir.⁶³

Muhaddisler, hadîslerin zabt ve toplanması için aklın almayacağı derecede vakit, gayret ve ihtimam göstermişlerdir. Seyahat ettikleri belde ve bölgelerin şeyhlerinden hadîs almak için yolculuklar yapmışlardır.⁶⁴ Bu seyahatler o kadar çok artmıştır ki, yapılan bu yolculuklar ilim tahsilinde muhaddislerin yöntemlerinden biri olmuş⁶⁵ ve müstehab olarak görülmüştür.⁶⁶

İslâm âlimleri tarafından bu kadar ehemmiyetli görülen rihlenin menşei, Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Çünkü Sahâbenin Hz. Peygamber hayatta iken soru sormak için O'na gittikleri ve O'ndan ilim aldıkları vakidir.⁶⁷ Ayrıca hadîs yolculukları İslâm'ın doğuşundan beri uyulan bir sün-

⁵⁸ Ebu'l-Hasan Ubeydullâh b. el-Allâme Muhammed Abdusselâm el-Mubârekfûri (v. 1414), *Mişkâtu'l-Mesâbih ma'a Şerhihi Mir'âtu'l-Mefâtih*, İdâretü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Hindistan, 1984, I, s. 43 (Tuhfetü Ehli'l-Fikr isimli risale); Muhammed Abdurraûf el-Münâvî (v. 1031), *el-Yevâkîtu ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, Tahkik, Ebu Abdullâh Rebi' b. Muhammed es-Suûdi, el-Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, Tarihsiz, II, s. 671.

⁵⁹ Hatib el-Bağdâdi, el-Hâfiz Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit (v. 463), *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, Tahkik Nüreddin Itr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1975, s. 16-17.

⁶⁰ Buhârî (v. 256), Ebu Abdullâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru's-Selâm, Riyâd 1999, (Bir cilt), Kitâbu'l-İlim, 19, s. 18.

⁶¹ Dârimî (v. 255), Abdullâh b. Abdurrahman es-Semerkindî, *Sünen*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1997, Mukaddime 47, Hadîs. No: 562, I, s. 149.

⁶² Dârimî (v. 255), *Sünen*, Mukaddime 47, Hadîs No, 563, I, s. 149.

⁶³ Dârimî (v. 255), *Sünen*, Mukaddime 47, Hadîs No, 571, I, s. 151.

⁶⁴ Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1996, s. 168.

⁶⁵ Hatib el-Bağdâdi, (v. 463), *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, s. 17; Muhammed b. Mutr ez-Zehrânî, *Tedvinu's-Sünneti'n-Nebeviyye Neş'etuhu ve Tatavvuruhu mine'l-Karni'l-Evvel ila Nihayeti'l-Karni't-Tâsi'*, Dâru'l-Minhâc, Riyâd 1426, s. 36.

⁶⁶ Tahhân, *Teysîr*, s. 181.

⁶⁷ Hatib el-Bağdâdi, (v. 463), *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, s. 187 (Muhakkik).

nettir.⁶⁸ Buhârî'de yer alan ve Enes ibn Mâlik'ten gelen bir rivayette Hz. Peygamber, ashâbı ile birlikte mescitte otururken, devesinin üzerinde oraya gelen Dımâm ibn Sa'lebe, devesini mescide çökerttikten sonra Hz. Peygambere bir takım sorular sormuştur.⁶⁹

Hız. Peygamber döneminde ilk uygulamaları ortaya konulan bu faaliyetlerin sahâbe döneminde de artarak devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda kaynaklarda oldukça çok malumat vardır. Amr b. Ebî Seleme, Evzaî'ye şöyle demiştir: Dört günden beri seninle beraberim ancak otuz hadîsten başka hiçbir şey duymadım. Buna mukabil Evzaî: Dört günde otuz hadîsi azımsıyor musun? Câbir b. Abdullâh bir binek satın alıp, Ukbe b. Amir'e tek bir hadîsi sormak için Mısır'a gitti. Sense dört günde otuz hadîsi az buluyorsun, demiştir.⁷⁰ Abdullâh b. Mes'ûd'un ashâbı da Hız. Ömer'den hadîs dinlemek için Kûfe'den Medîne'ye rihlet etmiş ve dinleyip geri dönmüşlerdir. Ayrıca sahâbeden Ebû Eyyub ve Câbir de âli isnadı elde etmek için yolculuklar yapmışlardır.⁷¹ İbn Abbâs da hadîs almak için Ensâr'dan birinin evine gider, ev sahibi uyuduğu için, uyanıp dışarı çıkıncaya kadar kapısının önünde yatar.⁷²

Sahâbe döneminin takipçileri olan Tâbi'ün nesli de bu prensibi uygulamışlardır. Özellikle de fetihlerle beraber farklı bölgelere dağılan sahâbilerden hadîsleri alabilmek için seyahatler yapmışlardır.⁷³ Malik kanalıyla gelen bir rivayette Tâbi'ün'un büyüklerinden olan Said b. el-Müseyyeb, bir hadîs almak için gece-gündüz yolculuk yapmıştır.⁷⁴

Hadîsin altın çağı olarak kabul edilen hicri III. asır ulemasının da birçok yolculuk yaptığı kaynaklarda zikredilmektedir. Bunların en meşhurlarından biri olan Buhârî (v. 256), hadîs talebi için birçok bölgeye seyahat etmiştir. Horasan, Irak, Hicaz, Şam ve Mısır bölgesinin birçok şehrinde hadîs yazmış sonra ise Bağdat'a gelmiştir.⁷⁵ Böylece İslâm coğrafyasının büyük bir bölümünü aynı gaye için dolaşmıştır. Yine aynı dönem muhaddislerinden olan İbn Mâce (v. 273) de muhaddislerin âdeti üzere yolculuklar yapmıştır. Bu meyanda Horasan, Irak, Hicaz, Mısır, Şam ve bu beldelerden başka yerlere de

⁶⁸ Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, (v. 852), *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, Tahkik, Rebi' b. Hâdi Umeyr, el-Câmiatu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere İhyâu't-Turâsi'l-İslâmi, Medine 1984, I, s. 37.

⁶⁹ Buhârî (v. 256), *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitâbu'l-İlim, 6, Hadîs No, 63, s. 15.

⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, (v. 463), *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, s. 125-126.

⁷¹ Tahhân, *Teysîr*, s. 181.

⁷² Dârimî (v. 255), *Sünen*, Mukaddime 47, Hadîs No, 566, I, s. 150.

⁷³ Zehrânî, *Tedvînu's-Sünne*, s. 38.

⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, (v. 463), *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, s. 127.

⁷⁵ İbn Hallikân (v. 681), Ebu'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir, *Ve-feyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Tahkik, İhsan Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut 1971, IV, s. 189.

seyahatler etmiştir.⁷⁶ *Kütüb-i Sitte* musanniflerinden biri olan Nesâî (v. 303) de âli isnad elde etmek için Horasan, Hicaz, Mısır, Irak, Cezire ve Şam gibi birçok beldeye yolculuklar yapmış ve birçok şeyhden hadîs dinlemiştir. Çünkü o asırda hadîs almanın edebinde biri de er-rıhle fi talebil'l-hadîstir.⁷⁷ Kaldı ki rıhle, bazı muhaddislere göre hadîs tahammül adabından öte şartıdır. Zira Yahyâ b. Ma'în ve İbnu's-Salâh'a göre rihlesi olmayanın rivayetlerine itimad edilmemesi⁷⁸ gerekir.

Hz. Peygamber dönemiyle birlikte başlayan ve sonraki asırlarda da artarak devam eden bu ilmî seyahatlerin hicri IV. asrın sonlarından itibaren yaşılamaya başladığı görülmektedir. Bazı kaynaklar, İbn Mende'nin (395-396?) bu seyyahların sonuncusu olduğunu zikrederler.⁷⁹ Bazı kaynaklarda ise İbn Mende'den sonra yaşayan birçok muhaddisin rihlelerinden bahsedilmektedir. Bunlardan İbn Hacer kayda değerdir. Zira bu yolculukların İbn Hacer zamanına kadar devam ettiği belirtilmektedir.⁸⁰

Hadîs yolculuklarının son bulmasına dair kaynaklarımızda yer alan ve birbirlerini nakzeder gibi görünen bu bilgilerin vuzuha kavuşması için hicri IV. asrın sonları ve V. asrın başlarındaki hadîs nakil sistemine bakmak gerekmektedir. Zira hicri V. asırla beraber nakil sisteminde köklü değişimler olmuştur. Bu yüzyıl, hadîs tarihinin dönemlendirilmesindeki farklı isimlendirmelere paralel olarak, müteahhirûn döneminin başlangıcı⁸¹, tasnif döneminin sona ermesi⁸² veya açılım dönemine⁸³ denk gelmektedir. Bu isimlen-

⁷⁶ Sa'd b. Abdullâh Âli Hamîd, *Menâhicü'l-Muhaddisîn*, Tahkik, Ebu Ubejde Mâhir Sâlih Âli Mübârek, Dâru Ulûmi's-Sünne, Riyâd 1999, s. 218.

⁷⁷ Sa'd b. Abdullâh Âli Hamîd, *Menâhicü'l-Muhaddisîn*, s. 232.

⁷⁸ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî (v. 463), *er-Rihle fi Talebi'l-Hadis*, s.17.

⁷⁹ Zehebî (v. 748), Şemseddin Muhammed b Ahmed b. Osman, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Tashih, Abdurrahan b. Yahya el-Ma'lemî, Matbaatu Dâireti'l-Meârifil-Osmaniyye, Haydarâbâd 1377, (Teksir Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), III, s. 1032; es-Seyyid eş-Şerîf Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (v. 1345), *er-Risâletü'l-Mustatrafe li Beyâni Meşhûri Kütübî's-Sünneti'l-Muşarrafе*, Tahkik, Muhammed el-Muntasır Muhammed ez-Zemzemî b. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, s. 38-39; Zehebî'den (v. 748) naklen, Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz b. Ali el-Fetûhî el-Hanbelî İbnu'n-Naccâr (v. 972), *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, Tahkik, Muhammed Zuheyli ve Nezîh Hammâd, Mektebetü'l-Abikân, Riyâd 1993, II, s. 466-467 Muhakkik Bkz. 7. dipnot; Yardım, *Hadîs I-II*, I, s. 161.

⁸⁰ İbn Hacer (v. 852), *en-Nüket*, I, s. 37.

⁸¹ Zira yapılan bu en genel sınıflandırmada mütekaddimûn ve müteahhirûn şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Hatîb Bağdâdî ise Mütekaddimûn döneminin sonu olarak kabul edilir. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul Tarihsiz, s. 17.

⁸² Merhum Ali Yardım'ın *Hadîs I-II* isimli kitabına bir bütün olarak bakınca hadîs tarihini, Hıfz, Kitabet, Tedvîn, Tasnif, Şerh ve Derlemecilik şeklinde beş kategoride sınıflamak mümkün görülmektedir. Bkz. Yardım, *Hadîs I-II*.

⁸³ Mehmet Emin Özafşar ise hadîs tarihini Oluşum, Gelişim, Açılım, Daralma, Dönüşüm/Yeni dönem şeklinde isimlendirmektedir. Bu sınıflama da hicri V. Asır Açılım döne-

dirmelerden hangisi kullanılırsa kullanılsın, hicri V. asırla beraber hadis nakil sürecinde köklü değişimlerin olduğu görülecektir.

Zira hicri V. yüzyıla beraber rivayet dönemi sona ermiş,⁸⁴ şahıslardan yapılan rivayet, bu dönemde kitaptan yapılan rivayetlere itimat edilebileceği görüşünün benimsenmesiyle yeni bir hüviyete bürünmüştür.⁸⁵ Yani İbn Mende döneminde yapılan seyahatlerde muhaddisler şahıslardan rivayet ederlerken, İbn Hacer döneminde kitaptan rivayet esas alınmıştır. Bu ise, tasnif döneminin sona ermesiyle birlikte yolculukların mahiyetinin değiştiğini göstermektedir. Ayrıca konuların senedli bilgilerle işlenmesi geleneği de müteahhirun dönemiyle birlikte terk edilmeye başlanmıştır. Mütekaddimun ve müteahhirun ayırımı ise Hatib Bağdâdî (v. 463) ile yapılmaktadır.⁸⁶ Yani Hatib Bağdâdî (v. 463)'den sonra umumiyetle hadislerin senedle nakledilme geleneği ortadan kalkmıştır.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber devrinde nüvesi oluşan bu yolculuklar, hadis alanındaki çalışmaların renginin değişmesiyle birlikte hicri IV. asrın sonlarından itibaren yavaşlamaya başlamış ve tasnif döneminin sona ermesiyle birlikte tarihe karışmıştır. Elbette ki bu yolculukların son bulması, ismi zikredilen İbn Mende ile hemen bitmemiştir. Zira uzun süre devam eden bu yolculukların sona ermesini, kesin bir tarih çizgisiyle belirlemek oldukça zordur. Ancak bu seyahatlerin, eski hızını kaybederek yavaşladığını ve zamanla tarihe karıştığını söylemek mümkündür.

Hadis tarihinde yaşanan bu gelişmeler, toplanan malzeme üzerinde yoğunlaşmayı gerekli kılmıştır. Artık şahıs şahıs gezerek hadis toplamak yerine toplanan ve tasnif edilen bu engin malzeme üzerinde çalışmalar yapma⁸⁷ zorunluluğu hissedilmiştir.

Tasnif devrinden sonra oluşan şartlar, bu tarz çalışmaların yapılabileceği mekân ve eğitim-öğretim kurumlarının tesisini gerekli kılmıştır. Zira bu dönemle ilk sistemli medresenin inşası aynı döneme denk gelmektedir. Nizamiye medreselerinin tesis tarihi hicri 459 yılı iken, mütekaddimûn döneminin son temsilcisi sayılan Hatib Bağdâdî'nin vefatı hicri 463'tür. Daha önce zikrettiğimiz gibi yaklaşık bir asır sonra ise dâru'l-hadisler tesis edilmeye başlamıştır. Böylece yeni dönem hadis çalışmalarına katkı sağlayacak bir başka müessese ikame edilmiş olmaktadır. Ortaya çıkan bu kurumlar ise rihlelerin iyice zayıflamasına ve tarihe karışmasına sebep olmuştur.⁸⁸

mine denk gelmektedir. Bkz. Mehmet Emin Özafşar, "Hadis Tarihi", *Kur'an ve Hadis İlimleri*, Ankuzem, Ankara 2006, s. 260.

⁸⁴ Özafşar, *Hadis Tarihi*, s. 270.

⁸⁵ Yardım, *Hadis I-II*, I, s. 161.

⁸⁶ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 17.

⁸⁷ Yardım, *Hadis I-II*, I, s. 186.

⁸⁸ Yardım, *Hadis I-II*, I, s. 186.

Hadis yolculuklarının sona ermesi ile dâru'l-hadislerin kuruluşu arasındaki ilgiyi anlamak için şöyle bir soru da sorabiliriz. Hadis yolculuklarının devam ettiği bir dönemde bu tarz bir ihtisas medresesi inşa edilseydi, varlığını sürdürebilir miydi? Kanaatimizce, hicri V. asırdan önceki nakil sistemi ve yolculukların yapılaş gayeleri⁸⁹ de dikkate alınınca bu sorunun cevabı menfi olacaktır. Zira rivayetin devam ettiği, isnadın kullanıldığı ve şahıstan rivayetin esas alındığı bir dönemde dâru'l-hadislerin varlığını devam ettirmesi pek mümkün değildir. Bu durumda, yolculukların sona ermesi ile okullaşma arasında bir ilginin olduğunu ve dâru'l-hadislerin kurulmasına zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

2. İmlâ Meclislerine Katılanların Sayısının Artması

İmlâ kelimesi sözlükte; doldurmak anlamına gelmektedir. Ancak daha çok imlâ etmek, yazdırmak, dikte etmek mânâsında kullanılır ve bu mânâda meşhurdur. Hadis ıstılahı olarak ise, bir hadis şeyhinin kendisine müracaat eden veya akdettiği hadis meclislerine katılanlara hadis yazdırmasına denir.⁹⁰ Bu meclislerde kitabından veya hafızasından okuyarak hadis yazdıran hocaya *mumli*,⁹¹ hocanın sözlerini imlâ meclislerinde yazanlara duyurmak için yüksek sesle tekrarlayanlara *mustemli*⁹², bu şekilde meydana gelen literatüre de *amâlî*⁹³ denir. İmlâ, hadis tahammül yollarının en üst derecesi olarak kabul edilir.⁹⁴ İmlâ meclisleri katılanların sayısına göre mescit, cami veya geniş meydanlarda⁹⁵ özellikle Cuma günleri düzenlenirdi.⁹⁶

Hz. Peygamberin (s.a.v.) yaptığı anlaşmalar ve gönderdiği dine davet mektupları bu türün ilk örnekleri olarak kabul edilmekte ve bu geleneğin

⁸⁹ Bunları, hadis tahsil/öğrenimi, hadislerin tespit edilmesi (التثبت من الحديث), âli isnad elde etmek, râvilerin hallerinin araştırılması, hadislerin illetleri ve tenkidinde ulemanın müzakeresi şeklinde sıralamak mümkündür. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî (v. 463), *er-Rihle fi Talebi'l-Hadis*, s. 18-23

⁹⁰ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 161.

⁹¹ Talat Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s. 279.

⁹² Müstemli, sözlük anlamı olarak, hocadan kendine hadis imlâ etmesini isteyen öğrenciyi denmekle birlikte, yukarıda zikredilen kelimenin ıstılah anlamıdır. Bkz. Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 333.

⁹³ Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tedkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1959, s. 94.

⁹⁴ el-Hâfız Celâleddin es-Suyûtî (v. 911), *Tedribu'r-Râvi fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Tahkik, Bedî' es-Seyyid el-Lahhâm, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimeşk 2010, I, s. 411; Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 166; Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tedkikler*, s. 94.

⁹⁵ Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 167.

⁹⁶ Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî (v. 562), *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, Tahkik, Maks Faysfaylar, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1981, s. 42.

başlangıcı addedilmektedir.⁹⁷ Bu yöntemi sahâbe ve tâbiûn nesli de devam ettirmiş, daha sonraki asırlarda da oldukça çok kullanılan bir metot olmuştur. Şu'be b. el-Haccâc (v. 160), Vekî' b. el-Cerrâh (197), Yezîd b. Hârûn (v. 206), Âsım b. Ali et-Teymî (v. 221), Amr b. Merzûk el-Bâhilî (v. 224), Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (v. 256), Ebû Müslim el-Keccî (v. 292), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî⁹⁸ (v. 301) gibi şahıslar da hadîs imlâ meclisleri düzenlemişlerdir.⁹⁹ İmlâ sistemi hicretin X. asrına kadar devam etmiştir.¹⁰⁰

Kaynaklarımız, bu meclislere katılanların sayısı hakkında, mübalağa denilebilecek kadar çok sayılardan bahsetmektedir. Zikredilen bu rakamları aktarmak, işin boyutlarını göstermesi bakımından önemli olacaktır. Meselâ, Bağdat'ta akdedilen bir hadîs meclisine yetmiş bin kişi katılmıştır. Asım b. Ali b. Asım'ın meclisinde ise 120 bin kişi toplanmıştır. Muhammed b. İsmâîl'in (Buhârî) Bağdat'taki meclisinde de 20 binden fazla insan bir araya gelmiştir.¹⁰¹

Muhammed b. Ahmed b. Hâlid şöyle demiştir. Basra'da Amr İbn Merzûk'un meclisinden daha kalabalık bir meclis olmamıştır. Bu mecliste on bin kişi vardı. İbn Adiy de, Firyâbî'nin on bin veya daha fazla olan meclisini gördüklerini söylemiştir.¹⁰² Yine Cafer el-Firyâbî'nin meclisinde sadece yazanların sayısının on bin kişi olduğu ifade edilmiştir.¹⁰³ Ebû Bekir Cafer b. Muhammed el-Firyâbî, Bağdat'a geldiğinde ise otuz bin civarında insan toplanmış ve 316 tane müstemlî görev yapmıştır.¹⁰⁴

Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali el-Huceymî'nin meclisinde otuz bin kişi bir araya gelmiştir. Ebû Hafs Ömer b. Zafer Meğâzîlî de; Bağdatta Şeyh Ebû Fazl b. Yûsuf'un meclisine katılanların isimlerini yazmak için hokka bulunamadığını belirtmiştir.¹⁰⁵ Ayrıca Sem'ânî (v. 562), müteahhirûndan imlâ meclisleri düzenleyen zevatın isimlerini düzenledikleri yerlerle birlikte zikretmektedir.¹⁰⁶

Bu konuyla ilgili bilgi veren müelliflerden birisi de Gaytî'dir (v. 981). O, İlk asırda ziyaretçisi çok olan hadîs meclisleri düzenlendiğini ve çok sayıda kişinin kendi beldelerine hadîsleri ulaştırmak için, bu meclislerde hazır bulunduğunu belirtmektedir. Nitekim onun verdiği rakamlara göre de bu mec-

⁹⁷ Sem'ânî (v. 562), *Edebü'l-İmlâ*, s. 12.

⁹⁸ Kullandığımız baskıda Firyâbî şeklinde yazılmıştır. Ancak aynı kitabın müteakip sayfalarında Firyâbî şeklindedir. Taramalarımız neticesinde Firyâbî şeklinde yazılmasının daha doğru olacağı kanaati hâsıl olduğu için bu şekilde yazılmıştır.

⁹⁹ Sem'ânî (v. 562), *Edebü'l-İmlâ*, s. 15.

¹⁰⁰ Okîç, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler*, s. 95.

¹⁰¹ Sem'ânî (v. 562), *Edebü'l-İmlâ*, s. 16-17.

¹⁰² Sem'ânî (v. 562), *Edebü'l-İmlâ*, s. 17.

¹⁰³ Sem'ânî (v. 562), *Edebü'l-İmlâ*, s. 17.

¹⁰⁴ Sem'ânî (v. 562), *Edebü'l-İmlâ*, s. 17-18.

¹⁰⁵ Sem'ânî (v. 562), *Edebü'l-İmlâ*, s. 18.

¹⁰⁶ Sem'ânî (v. 562), *Edebü'l-İmlâ*, s. 23.

lislerden birinde yüz bin, bir başka mecliste ise, dinlemek için gelenler hariç, sadece yazanların sayısı kırk bine ulaşmıştır.¹⁰⁷

Sem'ânî (v. 562) ve Gaytî'nin (v. 981) eserlerinde zikrettikleri bu sayılar dikkate alındığında imlâ meclislerine katılanların sayısının oldukça arttığı görülmektedir. Sayının bu kadar çok artması ise beraberinde okullaşmayı gerekli kılmıştır. Nitekim Gaytî (v. 981), eserinde yukarıda zikrettiğimiz sayıları verdikten sonra, medreselerin bundan dolayı kurulduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Kanaatimizce, aynı gerekçe dâru'l-hadîsler için de geçerlidir. Zira bazı dâru'l-hadîslerde imlâ meclislerinin akdedildiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca, Tayyib Okıç de ilk devirde hadîs derslerinin mecâlis denilen büyük toplantılarda verildiğini, bu toplantılara daha sistemli bir şekil vermek ihtiyacı hissedilince dâru'l-hadîslerin kurulmaya başladığını belirtmektedir.¹¹⁰

3. Hadîste Tedvîn ve Tasnif Döneminin Sona Erdiği Fikri

Hadîs tarihi içerisinde hicri V. asırda hadîs müdennevatinin niteliğinin değiştiğini daha önceki bölümde belirtmiştik. Bu değişim, tedvîn ve tasnif devrinin de sona erdiği fikrini beraber getirmiştir. Çünkü nakledilen hadîslerin tamamı hicri V. yüzyılın başlarından itibaren kitaplardaki yerini almıştır. Musannıfların eserlerinde zikretmedikleri veya sıhhati konusunda hüküm vermedikleri bir hadîs bulmak gerçekten nadir bir durum olmuştur.¹¹¹ Aynı asrın sonlarından itibaren ise, bu zamana kadar kitaplarda yer almayan rivayetlerin hadîs olarak kabul edilmesi prensip olarak şüphe ile karşılanmıştır.¹¹²

4. Hadîs İlminin Yapısı

Din bilimleri içerisinde hadîs ilminin, kendine has bir takım hususiyetlerinin olduğu malumdur. Her şeyden önce isnadın kullanılması, hadîsi diğer bilim dallarından ayıran en bariz özelliğidir. Bu durum, rical ve senede dair birçok özelliği bünyesinde toplamasına sebep olmuştur. Senedle birlikte hadîs metinleri, hadîs ilminin asıl konusunu teşkil eder. Bundan dolayı da oldukça geniş bir alanı kapsar. Bu hususiyet, tedvîn ve tasnif faaliyetlerine birlikte ciltler dolusu eserlerin vücuda gelmesine sebep olmuştur. Dâru'l-

¹⁰⁷ Gaytî (v. 981), Necmüddîn Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Ahmed, *el-Ferâidu'l-Muntazama*, Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, İsmail Saib Sencer kısmı, No: 4384, Vr. 3a.

¹⁰⁸ Gaytî (v. 981), *el-Ferâidu'l-Muntazama*, Vr. 3a.

¹⁰⁹ Nüriyye Dâru'l-Hadîs'i hakkında müstakil bir eser kaleme alan Muhammed Mutî' el-Hâfız, mezkûr kurumun öneminden bahsederken Şam'a gelen âlimlerin burada akdedilen imlâ meclislerine ve hadîs tedarik halkalarına büyük ilgi gösterdiklerini söylemektedir. Bkz. Muhammed Mutî' el-Hâfız, *el-Mehâsinu's-Sultâniyye*, s. 16.

¹¹⁰ Okıç, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler*, s. 105.

¹¹¹ Bedî' es-Seyyid el-Lahhâm ve Mustafa Saîd el-Hân, *el-Îdâh fi Ulûmi'l-Hadîs ve'l-İstîlâh*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dımeşk 2010, s. 72.

¹¹² Yardım, *Hadîs I-II*, II, s. 105.

Hadîslerin kuruluşuna tesadüf eden dönemde ise bu faaliyetler büyük oranda tamamlanmıştır. Bir araya toplanıp tasnif edilen buengin malzemenin, işlenmesi ve üzerinde çalışılması için müstakil mekânlara ihtiyaç duyulacağı muhtemeldir. Nitekim hadîs edebiyatına bakıldığı zaman tedvîn ve tasnif döneminde bir araya getirilen bu malzemenin dâru'l-hadîsler kurulduktan sonraki dönemde ele alınıp, işlendiği görülecektir.

Târîh-i Amasya müellifi Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, hadîs ilminin yapısal özelliğinin, dâru'l-hadîslerin kuruluş sürecine etkisini şu şekilde belirtmektedir: “Bir usul-i mahsusa üzerine, turuk ve esânide, terâcîm-i ricâle ve tenkîd-i ahvâl-i ruvâta müstenid bir ilm-i vâsî’ olduğundan, bu ilmi eslaf-ı kirâm, ulumu sâireden tefrik ederek, tahsiline mahsus birer medrese bina ve dâru'l-hadîs diye tesmiye etmişlerdir”.¹¹³ Bütün bu özellikleri bünyesinde barındırması ve İslâm dininin ikinci kaynağı olması hasebiyle hadîs, Müslümanlar için önemli bir bilim dalıdır. Bu ehemmiyetine binaen de dâru'l-hadîslerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.¹¹⁴

Dâru'l-Hadîs ve dâru'l-kurrâ (Kur’ân) gibi ihtisas medreselerinin kurulmasında, Kur’an ve hadîsin medrese programlarında yer alan tüm derslerin esaslarını kapsadığı düşüncesi de etkili olmuştur.¹¹⁵ Buna göre okullarda okutulan tüm derslerin kaynağı Kur’an ve hadîs olmaktadır.

5. Müslümanların Hadîs ve Sünnete Verdikleri Önem

Hadîs/Sünnetin Kur’an’dan sonra İslâm dininin ikinci kaynağı olduğu hususu, üzerinde şüphe duyulmayan bir durumdur. Zira Kur’an’da Hz. Peygamberin getirdiklerinin alınması ve nehyettiklerinden sakınılması¹¹⁶ emredilmektedir. Ayrıca O’na itaat Allah’a itaatle birlikte zikredilmekte¹¹⁷ ve Allah Resûlü’ne itaat edenin Allah’a itaat etmiş olacağı¹¹⁸ vurgulanmaktadır. Dinin ana kaynağında yapılan bu vurgu hadîs/sünnetin hüccet olarak kabul edilmesini ve hukuksal alanda delil olmasını (Edille-i Şer’iyye) gerekli kılmaktadır. Bununla beraber Allah ve ahiret gününü umanlar için Hz. Peygamberde güzel bir örnek olduğu¹¹⁹ belirtilmektedir. Buna paralel olarak hadîs/sünnetin bir kısmının bizatihi yaşanmışlığı ifade etmesi, Müslüman’ın rol-modelini belirlemede etkili olmaktadır. Böylece hadîs/sünnet, her alanda Müslüman’ın

¹¹³ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Târîh-i Amasya*, Hikmet Matba-i İslâmiyyesi, İstanbul 1328, I, s. 269.

¹¹⁴ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 20.

¹¹⁵ Muallim Cevdet, *Mektep ve Medrese*, Haz. Erdoğan Erüz, Çınar Yayınları, İstanbul 1978, s. 93.

¹¹⁶ el-Haşr/59, 7.

¹¹⁷ Bkz. Âli İmrân/3, 32; Nûr/24, 54; Nisa/4, 59.

¹¹⁸ en-Nisa/4, 80.

¹¹⁹ 33 Ahzab, 21

uyacağı prensiplerin özünü teşkil etmektedir. Bunun içindir ki Müslümanlar tarih boyunca hadîs/sünnete büyük önem vermişlerdir.

Süfyân es-Sevrî (v. 161) de: “Allah’ın rızasını dileyen için hadîs talebinden daha faziletli bir ilim bilmiyorum. İnsanlar yemeleri ve içmeleri kadar ona muhtaçtırlar. O nafile namaz ve oruç ibadetlerinden daha faziletlidir. Çünkü farz- ı kifayedir”, demektedir.¹²⁰ Bu itibarla Hz. Peygamber döneminden başlamak suretiyle bütün asırlarda hadîs/sünnete verilen önem eksilmeden devam etmiştir. Gösterilen bu ilginin tezahürleri zamanın şartları ve gereklerine göre farklılık arz etmiştir. Bu, ilk asırlarda hadîs/sünnet malzemesinin muhafazası, nakledilmesi, tedvîn ve tasnif edilmesi şeklinde sübut problemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Müteakip yüzyıllarda ise bu malzemenin anlaşılması ve yorumlanması çabası artarak, hadîs/sünnet malzemesinin delaleti¹²¹ konusunda yoğun mesailer harcanmıştır. Neticesinde ise hemen her branşa kaynaklık edecek kadar geniş rivayet malzemesi ve devasa bir literatür vücut bulmuştur. Zira rivayet malzemesi, ibadetlerden muamelata, sosyal hayattan bireysel davranışlara, faziletlerden ahlaka kadar geniş bir yelpaze hakkında bilgi ihtiva etmektedir. Böylece Müslümanlar için her alanda önemli olan hadîs/sünnet bilimsel faaliyetler alanında da cazibe merkezi olmuştur. Çünkü diğer din bilimleri başta olmak üzere bu birikimden müstağni kalmanın imkânı yoktur.

Yüzyıllar boyu tezahürleri farklı olsa da hadîs/sünnete verilen önem devam etmiş ve kanaatimizce okullaşma sürecinde de etkili olmuştur. Müslümanların hadîs/sünnete gösterdikleri ilginin neticesi olarak ise hadîs tedrisinde mühim bir rol üstlenen dâru’l-hadîsler inşa edilmiştir.¹²² Hitatu’ş-Şâm müellifi Kürd Ali’nin, dâru’l-hadîsler bahsine Müslümanların, Kur’an ve sünnetin anlaşılması ve kavranması için hadîs rivayetine gösterdikleri ilgiden bahsederek başlaması,¹²³ O’nun da bu kanaatte olduğunu gösterir niteliktedir.

Sonuç

Sistemli ve fonksiyonel ilk dâru’l-hadîs hicri VI. yüzyılda kurulmuştur. Bu müesseselerin tesisine sebep teşkil eden âmillerin tespit edilebilmesi için o

¹²⁰ Gaytî (v. 981), *el-Ferâidu’l-Muntazama*, vr. 2b-3a.

¹²¹ Bünyamin Erul, kaleme aldığı *Hadis ve Sünnetle İlgili Temel Problemler* adlı çalışmasında hadîs ve sünnetin problemlerini; mahiyet sorunu, hücciyet sorunu, sübut sorunu, delalet sorunu ve hadîs/sünnetle amel sorunu şeklinde ele almaktadır. Bkz. Bünyamin Erul, “Hadis ve Sünnetle İlgili Temel Problemler”, *Kur’an ve Hadis İlimleri*, Ankuzem, Ankara 2006, s. 350. Zikredilen bu problemlerle ele aldığımız dönemi birleştirdiğimiz zaman kanaatimiz, tedvin ve tasnif dönemindeki çalışmaların ana noktasını sübut problemi oluştururken, kurumsallaşmanın başladığı dönemdeki çalışmaların merkezini delalet probleminin oluşturduğu yönündedir.

¹²² Sallâbî, *ed-Devletü’z-Zengiyye*, s. 313.

¹²³ Muhammed Kürd Ali, *Hitatu’ş-Şâm*, Mektebetü’n-Nürî, Dımeşk 1983, VI, s. 71.

dönemde yaşanan siyasî ve ictimâî olaylar ile hadîs ilminin yapısı ve tarihî gelişiminin birlikte ele alınması gerekmektedir. Zira bu sebeplerden her birinin ayrı ayrı ele alınması konunun vuzuha kavuşması açısından önemli görülmektedir. Bu bağlamda hicri VI. asır ve öncesi İslâm dünyasına bakıldığında Bâtınî/Fâtımî telakkiler ile bunlara karşı Sünnî düşüncüyü koruma gayretleri öne çıkmaktadır. Bu mücadelede, Selçuklu devleti, yöntem olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini benimseyip, okullaşma sürecini başlatmıştır. İlk dâru'l-hadîs bânisi olan Selçuklu Atabeyi Nüreddîn Zengî ise genel medreselerin yanında hadîs tedrisine ayrıca önem vererek, bu amaçla dâru'l-hadîs yaptırmıştır. Bundan dolayı Zengî'nin nazarında Bâtınî/Fâtımî düşüncelere mukavemet göstermede hadîs/sünnet öğretiminin önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Siyasî ve sosyal olaylarla birlikte bizatihi hadîs ilminin yapısı ve tarihî gelişimi de dâru'l-hadislerin kurulmasında etkili olmuştur. Zira hadîs yolculuklarının yavaşlaması ile hadîste tedvîn ve tasnif döneminin sona erdiği fikrinin yaygınlaşması, hadîs nakil sürecinde köklü değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan imlâ meclislerine katılanların sayısının oldukça artması hadîs tedrisi için mekân ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bununla beraber Müslümanların hadîs/sünnete verdikleri önem ve hadîs ilminin kendine has yapısı da bu kurumlarının tesisini tetikleyen faktörler arasında zikredilebilir.

“Dâru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler”

Özet: Dâru'l-Hadislerin doğuşunda hem kurulduğu dönemin sosyal ve siyasî olayları hem de hadîs ilminin yapısı ve tarihî gelişimi etkili olmuştur. Zira o dönemde İslâm dünyasında yaşanan sosyal ve siyasî olaylara karşı mücadelede hadîs/sünnet önemli bir yer tutmaktadır. Bununla beraber aynı dönemde hadîs nakil sisteminde de köklü değişimler yaşanmıştır. Bütün bunlar dikkate alındığında, bu ihtisas medreselerinin tesis edilmesini gerekli kılan sosyal, siyasî, dinî ve ilmî birçok faktörün etkili olduğu söylenebilir.

Atıf: Ekrem YÜCEL, “Dâru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIII/1, 2015, ss. 95-115.

Anahtar Kelimeler: Dâru'l-Hadîs, Hadîs, Hadîs Tarihi.